

Матеріали преси свідчать, що речники ідеї української державності, безперечно розуміли, що самостійність України може бути досягнута за умови ефективної економічної політики, сприйнятої народом. Однак роль зарубіжного досвіду щодо вирішення аграрного питання українські уряди періоду революції недооцінили. Так, аграрна політика Центральної Ради й Директорії не орієнтувалася на досягнення інших країн. Інтерес Директорії до вирішення земельного питання у світі був запізнілим. Уряд Української держави, розробляючи аграрну політику, виявив прагматичніший підхід до досвіду європейських країн, але не скористався ним.

Проте результати аграрних перетворень свідчать, що фактичний провал (із різних причин, однією з яких є нехтування світового досвіду) економічної політики на селі – і Центральної Ради, і гетьманського Уряду, і Директорії – був однією з основних причин невдач у боротьбі за незалежність доби національно-визвольного руху в Україні 1917–1920 рр.

1. *Воблий К. Земельне питання в програмах різних партій.* – К., 1917.
2. *Туган-Барановський М. Остання мета кооперації // Українська кооперація.* – К., 1918. – Кн. 1.
3. *Туган-Барановський М. Невідкладна справа // Українська кооперація.* – 1919. – Кн. 1.
4. *Робітнича газета.* – 1918. – 25 жовтня.
5. *Нова Рада.* – 1917. – 25 травня.
6. *Правда.* – 1917. – 17 листопада.
7. *Народна воля.* – 1917. – 11 травня.
8. *Боротьба.* – 1917. – 31 грудня.
9. *Вісник Генерального Секретаріату УНР.* – 1917. – 11 листопада.
10. *Селянська думка (Тараца).* – 1917. – 27 грудня.
11. *Вісті з Української Ради.* – 1917. – 28 квітня.
12. *Народна воля.* – 1918. – 1 січня.
13. *Киевская мысль.* – 1918. – 30 апреля.
14. *Приднепровский край (Харків).* – 1918. – 1 мая.
15. *Голос Києва.* – 1918. – 6, 13 вересня; 14 листопада.
16. *Відродження.* – 1918. – 22 червня.
17. *Киевская мысль.* – 1918. – 20 липня.
18. *Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВУ).* – Ф. 1061. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 68.
19. *Повідомлення уряду // Нова рада.* – 1918. – 14 травня.
20. *Нова Рада.* – 1918. – 14 грудня.
21. *Телешківський О. Як більшовики дбають про Україну // Український козак.* – 1919. – 8 червня.
22. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 4302. – Оп. 1. – Спр. 82.

О.М. Любовець

АГРАРНА ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНО-ХЛІБОРОБСЬКОЇ ПАРТІЇ

Характерною ознакою сучасного політичного життя більшості країн стало зростання ролі партій. Однак в українському суспільстві, з огляду на тривалий період однопартійності, тільки за сучасних умов з'являється усвідомлення того, що без сильних політичних партій неможливе демократичне функціонування влади. У контексті цього актуальним є ретельне дослідження, критичне осмислення та творче використання досвіду діяльності українських політичних партій на попередніх етапах вітчизняного

історичного розвитку. Особливе місце серед них, безперечно, посідає період Української революції 1917–1920 рр.

Останнім часом, поряд із вивченням історії діяльності провідних соціалістичних партій доби революції, дослідники почали цікавитися й правими консервативними партіями, зокрема Українською демократично-хліборобською партією. Аналізові політичної програми партії присвячено статтю Ф. Турченка і Н. Заліської [1]. Діяльність УДХП протягом усього періоду революції висвітлена в дисертації О.В. Піскорського [3] та брошурі О. Любовець [2]. Водночас перспективним, на наш погляд, є вивчення аграрної програми УДХП. Мета статті – з'ясувати основні положення аграрної складової УДХП. Об'єкт вивчення – програмні положення УДХП, предмет – їхня аграрна складова.

Загальновідомо, що однією з основних проблем, яку повинна була розв'язати революція, була аграрна. Тому цілком природно, що на політичній арені України з початком революції оформилося багато партій, які репрезентували інтереси землевласників і селян. Однією з таких стала Українська демократично-хліборобська партія, установчий з'їзд якої відбувся 29 червня 1917 року в м. Лубнах Полтавської губернії.

На з'їзді із різних повітів Полтавщини прибуло близько 1000 делегатів. За своєю соціальною належністю це були поміщики, представники середніх і заможних верств селянства, інтелігенції. У центрі уваги форуму було обговорення проекту партійної програми і, насамперед, земельної справи. Збори підтримали ідею створення Земельного національного фонду для наділення землею безземельних і малоземельних селян, але лише за викуп. Для поповнення Земельного фонду пропонувалося негайно заснувати Український Земельний Банк, який би здійснював закупівлю земель. Ключовим у цьому питанні було збереження приватної власності на землю. Як свідчить опублікований пресою звіт, саме проблема форми власності на землю викликала на з'їзді бурхливу дискусію між його делегатами та сторонніми особами, які спостерігали за його ходом. Делегати-селяни, відстоюючи необхідність приватної власності на землю, доводили, що її відсутність зліквідує мотивацію та зацікавленість селян у власній праці [4].

З'їзд обрав керівний партійний орган – Раду. Після установчого з'їзду члени Ради партії (пізніше її стали називати Управою) розгорнули активну діяльність стосовно фундації місцевих організацій. Уже до кінця літа 1917 р. партійні організації виникають в інших повітах Полтавщини, а також на Харківщині, Київщині, Чернігівщині, Херсонщині. Найбільш чисельні й активні осередки діяли на Полтавщині, насамперед у Лубенському повіті. По інших регіонах, як свідчить С. Шемет, було організовано лише невеличкі гуртки, що склалися переважно з інтелігенції [5, 64].

У серпні 1917 р. розпочалася розробка партійної програми. Було підготовлено три проекти, авторами яких стали В. Липинський, В. Андрієвський і С. Шемет. Планувалося надрукувати всі три проекти, але вийшов у світ у Лубнах у жовтні 1917 р. лише проект, написаний В. Липинським, який і став офіційною програмою партії. У цілому видана програма відповідала основним положенням партії, ухваленим на

установчому з'їзді, які були значно розширені та доповнені.

Особливу увагу було приділено земельному питанню. УДХП виступала за визнання двох форм землеволодіння – приватної й орендної. Вона запропонувала власні шляхи проведення земельної реформи в Україні. Основоположним принципом вважалося те, що вирішувати цю проблему має право тільки законно обраний на Українських Установчих Зборах Сейм, а не Російські Установчі Збори. Це впливало з розуміння того, що Україна мала свої особливості розвитку сільського господарства, а також власні національні традиції землекористування, відмінні від російських. Наслідком такої реформи мало стати перетворення України в край високорозвиненого, інтенсивного фермерського господарства.

Стосовно інших пунктів земельна програма хліборобів-демократів мала спільні позиції з іншими партіями. Так, вони підтримали вимогу ліквідації величезних поміщицьких латифундій, виступили проти надмірної концентрації землі в одних руках і проти земельної спекуляції. Контроль за цими процесами покладался на державу, тому і підтримувалася ідея створення Українського Державного Земельного фонду. Він мав формуватися за рахунок передачі до нього казенних, кабінетських, церковних, монастирських, удільних та інших земель. За задумом ці землі потрібно було розділити на хутори й роздати селянам на правах приватного володіння. Розмір хутора мав відповідати якості землі й бути не нижче так званої трудової норми, яка для кожної місцевості передбачалася різна. Однак лідери партії вважали, що держава повинна виплатити викуп за конфісковану землю приватним землевласникам [6, 137–139]. Виступивши за збереження приватної власності на землю, партія тим самим протиставила себе урядовим українським політичним партіям. Саме цей пункт її програми давав привід соціалістам вважати її антинародною, поміщицькою партією.

Різні підходи щодо методів реалізації земельної реформи спричинили поступовий перехід партії в опозицію щодо урядової політики Центральної Ради. Однак поки йшла боротьба Центральної Ради з Тимчасовим урядом за надання Україні прав широкої національно-територіальної автономії, УДХП не виступала відкрито проти неї, дотримуючись тактики єдиного національного фронту.

Різно негативно сприйняла УДХП III Універсал Центральної Ради, яким скасовувалася приватна власність на землю, вважаючи його таким, що не відповідає реальному соціально-економічним умовам України. Однак здійсненню конкретних заходів протесту проти впровадження цього положення в життя, перешкодив початок війни з Радянською Росією.

Після підписання Брестського мирного договору та звільнення території України від радянських військ УДХП стає у відкриті опозицію щодо політики Центральної Ради. Урядовий курс і становище країни в цілому оцінювала негативно. На думку її лідерів, уряд В.Голубовича не виражав інтересів широких верств українського суспільства, спирався лише на більшість у Центральній Раді, а не на більшість народу, і тримався при владі силою неукраїнських багнетів. Політика уряду, за переконанням партії, суперечила інтересам землевласницьких елементів, бо своїм

законом про соціалізацію землі “культивувала земельну анархію” [4].

УДХП прагнула легітимним шляхом вплинути на державні керівні структури з метою зміни аграрної політики. 25 березня 1918 р. за ініціативою УДХП у Лубнах скликається хліборобський з'їзд, на який прибувають близько 2000 селян із шести північних повітів Полтавщини. Основним предметом обговорення з'їзду стала аграрна політика Центральної Ради, яка була визнана руйнівною для держави і всього народного господарства. З'їзд ухвалив низку постанов з вимогами зміни існуючого стану речей, головними серед яких були: визнання принципу приватної власності як основи народного господарства; негайне повернення господарям права власності на землю та майно; залишення певного мінімуму землі в руках власників і передача решти землі на орендних умовах малоземельним селянам; правове забезпечення рівних умов політичної діяльності для соціалістів і не соціалістів; поповнення Центральної Ради представниками партії [7, 157]. Для передачі цих вимог Центральній Раді з'їзд обрав делегацію на чолі із С.Шеметом, до складу якої ввійшло 200 селян і 5 членів Головної Управи партії.

26 березня делегація прибула до Києва і хотіла зачитати постанови з'їзду на загальних зборах Центральної Ради, але дозволу М.Грушевського як Голови Ради вона на це не отримала. Замість цього відбулися тільки переговори частини делегації із представниками партійних фракцій. На цій зустрічі було викладено вимоги УДХП. Більшість із них представники провідних партійних фракцій Центральної Ради відкинули. Єдине, що було обіцяно, – внести незначні поправки до земельного закону.

Після такої невдалої спроби вплинути за допомогою селянської делегації на Центральну Раду стосовно зміни її аграрної політики керівники делегації приймають рішення знайти порозуміння із Союзом земельних власників і скликати на 28 квітня 1918 р. загальний з'їзд усіх хліборобських організацій. На з'їзді планувалося обговорити земельне питання і домагатися скасування земельного закону Центральної Ради та повернення права приватної власності на землю.

На 28 квітня 1918 р. до Києва на запланований загальний хліборобський з'їзд з'їхали делегати від усіх хліборобських організацій. Але вже в перший день попередніх переговорів стало зрозуміло, що між двома хліборобськими партіями – УДХП та Союзом землевласників – існують суттєві розбіжності з двох принципових питань. Союз землевласників виступав проти примусового викупу поміщицьких земель, задовольняючись лише проголошенням непорушності принципу приватної власності на землю, і хотів скинути Центральну Раду, замінивши її сильною одноосібною владою. Водночас УДХП стояла на позиції необхідності примусового викупу великих земельних маєтків і досягнення компромісу з Центральною Радою без її усунення від влади. Лідерам обох партій не вдалося дійти порозуміння, тому було вирішено проводити два окремі партійні з'їзди.

Наступного дня, 29 квітня 1918 р., німецька військова влада не дозволила УДХП проведення партійного з'їзду, посилаючись на наказ фельдмаршала Айхгорна від 25 квітня. З огляду на це значна частина рядових членів партії була присутня

на з'їзді Союзу землевласників і брала участь у виборах гетьмана, проголосувавши за його обрання.

30 квітня, уже з дозволу нової влади, відбувся партійний з'їзд УДХП. Обговоривши події попереднього дня, його делегати вирішили спочатку з'ясувати позицію гетьмана щодо найважливіших державних проблем і тільки тоді визначити своє ставлення до гетьманського режиму. З цією метою було вироблено заяву до гетьмана, яку відвезла до П.Скоропадського спеціально вибрана делегація від з'їзду. У заяві зазначалося, що партія визнає нову владу тільки в разі дотримання нею певних умов, серед яких була й вимога проведення широкої земельної реформи. Отримавши позитивну відповідь від гетьмана, делегати з'їзду вирішили визнати нову владу. З цього можна зробити висновок, що УДХП не брала безпосередньої участі у підготовці державного перевороту.

Формуючи перший гетьманський уряд, лідери УДХП розраховували, що членом партії будуть запропоновані певні посади. Для цього з гетьманом велися переговори, але партія не отримала жодного поста в кабінеті Ф.Лизогуба і опинилася поза урядовою діяльністю. Ця обставина, а також персональний склад гетьманського уряду зумовили опозиційне ставлення партії щодо нього. УДХП стала членом першого опозиційного гетьманові міжпартійного органу – Українського національно-державного союзу (УНДС). У цілому опозиційна діяльність партії виражалася в поданні гетьману та іншим вищим урядовцям різних заяв, звернень з метою сприяти демократизації та українізації гетьманської влади.

Опозиційну позицію проводу УДХП до гетьманського уряду підтримали й місцеві партійні осередки. 9 червня 1918 р. повітовий партійний з'їзд у Лубнях вирішив доручити Генеральній Управі звернути увагу уряду на те, що його політика є порушенням слова гетьмана докладати всіх зусиль для розбудови української незалежної держави, даного ним 30 квітня 1918 р. з'їздові УДХП. Своє зауваження Лубенський з'їзд сформулював у зверненні до гетьмана. Крім критики кадрової політики уряду, в документі містилися ще вимоги прискорити розробку земельної реформи [8, 244–245].

Спробу вплинути на гетьмана зробили й делегати П партійного з'їзду, який відбувся 26–28 жовтня 1918 р. у Києві. З'їзд обрав делегацію у складі 12 осіб на чолі з С.Шеметом, яка відвідала П.Скоропадського і виклала йому позицію партії щодо внутрішнього становища в державі [9]. Члени делегації, які територіально репрезентували різні регіони України, висловили незадоволення політикою гетьманського уряду щодо селянства. На багаточисленних прикладах гетьманові доводили, що його закон про ліквідаційні комісії, які повинні були законним шляхом вирішувати всі претензії поміщиків до селян, не виконується, що й надалі продовжує існувати практика накладання контрибуцій на селян, заборонена законом. За словами С.Шемета, гетьман був стурбований таким станом речей і наполягав, щоб ці дані були передані делегацією Голові Ради Міністрів Ф.Лизогубу [5, 74]. Однак аудієнція з Ф.Лизогубом, як і попередні відвідини, нічого конкретного не принесла.

Таким чином, усі ці факти та документи суперечать наявній в історичній науці оцінці УДХП

як прогетьманської партії. Вони засвідчують, що, незважаючи на в цілому позитивне сприйняття партійним загалом гетьманського перевороту, конкретна діяльність гетьманського уряду, зокрема його аграрна політика, викликала незадоволення партії і змусила її перейти в опозицію. Водночас УДХП не відкидала можливості співробітництва із гетьманом особисто і з його урядом, категорично не поділяючи ідеї організації збройного виступу проти нього. З метою прискорення проведення аграрної реформи УДХП погодилася надати своїх представників до складу окремої Комісії для вироблення основ земельної реформи, статут якої був ухвалений на засіданні Ради Міністрів 12 листопада [10]. Результативно попрацювати цій Комісії не вдалося через різку зміну ситуації в Україні.

14 листопада 1918 р. П.Скоропадський під тиском Антанти змушений був підписати Грамоту про федерацію України із майбутньою небільшовицькою Росією. Підписання цієї Грамоти стало тяжким ударом для УДХП, яка покладала значні сподівання на П.Скоропадського як на людину, здатну відбудувати та відстояти незалежну Українську Державу. На знак протесту хлібороби-демократи вивели своїх представників зі складу Комісії з розробки аграрної реформи, заявивши, що поки Україна не буде самостійною державою, вирішення аграрної проблеми неможливе, так само як і їх перебування в комісії [11, 286].

Після повалення Гетьманату П.Скоропадського партія визнала Директорію законною українською владою, але дуже скоро розчарувалася в її політиці. УДХП завжди ставилася опозиційно до основних напрямів політики Директорії. Як і колись за часів Центральної Ради, вона різко виступала проти соціалізації землі, яку під впливом держави намагалися реалізувати практично всі уряди Директорії. Така політика вважалася згубною для сільського господарства України і не відповідала нормам цивілізованого господарювання. Партія залишилася на своїй позиції в цьому питанні, вважаючи, що земля повинна перейти до селян у власність за викуп. Усі вимоги щодо проведення реформи мала взяти на себе держава. Саме за рахунок проведеної таким чином аграрної реформи пропонувалося упорядкувати розладнану фінансову систему країни. Певною мірою це відбивало настрої частини селянства, яке отримання землі у володіння та за викуп при оформленні відповідних документів розглядало як гарантію своїх прав на неї [12, 11].

Невизнання політичного курсу Директорії стало основною причиною участі партії в опозиційних органах, зокрема, її входження до Українського Національного Державного Союзу (УНДС), установчі збори якого відбулися 15 липня 1919 р. Своєю позицію Союз виклав у “Записці Головної Ради Національно-Державного Союзу”, яка була представлена Директорії. У документі ставилися вимоги вирішити земельне питання, наділивши селян землею за викуп, упорядкувати фінансову систему держави. Політика Директорії та уряду трактувалася як “більшовицька”, що прагне “диктатури Центральних Комітетів есерів та соціал-демократів по шляху орієнтації на міжнародну революцію”, за що й була піддана гострій критиці [13, 66].

Поряд із УНДС представники УДХП ввійшли також до складу Бюро українських демократичних партій у Варшаві, яке виступало із критикою Директорії за невміння налагодити нормальне економічне життя, анархію, ідеологізацію зовнішньої політики. Беручи участь у цих опозиційних органах, партія водночас відкрито не виступала проти Директорії, використовуючи переважно легітимні форми боротьби, залишаючись тим самим вірно своєму принципу необхідності консолідації українських державницьких елементів.

Діяльність партії на терені України поступово згорталася з огляду на втрату Директорією території. Із втратою Кам'янець-Подільського в середині листопада 1919 р. значна частина членів партії залишилася в місті після його взяття поляками. Згодом більшість партійних лідерів емігрує за кордон. Тут знову ж за ініціативи С.Шемета і при активній участі В.Липинського засновується в 1920 р. Український союз хліборобів-державників. На території України фактично до кінця 1920 р. діяльність окремих партійних осередків припиняється і таким чином закінчується історія Української демократично-хліборобської партії.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що в Українській революції УДХП репрезентувала приватновласницькі інтереси національно налаштованих заможних верств українського суспільства, насамперед селянства та землевласників. Вона запропонувала власну програму вирішення аграрної проблеми. Сучасний історичний досвід показує, що земельна програма УДХП, яка ґрунтувалася на визнанні двох форм землеволодіння – приватної й орендної – була більш реалістичною, повніше враховувала національні традиції й відповідала на той час інтересам середніх і заможних верств селянства (які і є основою сільського господарства країни). Однак вона не могла задовольнити малоземельне та безземельне селянство і в екстремальних умовах революції фактично була приречена на провал.

С.В. Корновенко

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА Н.МАХНА В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

Трансформаційні процеси останнього десятиріччя минулого століття в Україні зачепили не лише економіку, політику, а й науку, суспільствознавчим компонентом якої є історія. У цьому контексті історія України, яка довго була під заборонаю, почала жити самостійним життям [1, 3]. Це зумовило посилений дослідницький інтерес до всіх сторінок вітчизняної минувшини, у тому числі й Української революції 1917–1920 рр. Серед складного комплексу подій цього непересічного явища не останнє місце належить такій колоритній фігурі, як Нестор Іванович Махно. Складність зумовлена тим, що необхідно, критично проаналізувавши здобутки радянської історіографії, переосмислити усталені стереотипи, визначити й дослідити мало відомі сюжети у діяльності справді селянського лідера.

Стан наукового вивчення махновщини дозволяє твердити, що це явище, як і його лідер, стали предметом самостійного наукового вивчення [2–13 та інші]. З іншого боку, не повністю з'ясовано залишається соціально-економічна політика Н. Махна на селі. У зв'язку із цим метою пропонованої статті є вивчення соціально-економічної політики “батьки” на селі. Об'єкт дослідження – махновщина, предмет – соціально-економічна політика Н. Махна.

Вже на еміграції, у Парижі, у 1929 р., згадуючи про свою участь у буремних революційних подіях, Нестор Іванович широко зізнався, що на його долю випало щастя підпасти під ідейний вплив Володимира Антоні [14, 29]. Саме від цієї людини молодий Н. Махно почерпнув перші ази бунтарства, обрамленого філософією революції та анархізму. Очевидно, що Нестор не був винятком серед когорти молодих революціонерів початку ХХ ст., які вкладали власний зміст у такі загадкові, майже містичні поняття, як революція, свобода. Це не лише через брак освіти, а на наш погляд, через те, що це була данина тогочасній моді, атмосфері загального революційного піднесення, коли люди, яких не влаштовувала реальність, хапалися за будь-яку соломинку порятунку, будь-яку світоглядну систему, що дозволила б їм виступити проти дійсності, обґрунтувавши право на такі вчинки. Підтвердження нашій тезі знаходимо вже у мемуарах В. Антоні, який згадував, що члени “Союзу бідних хліборобів” (анархістська організація у Гуляй-Полі, під ідейним впливом якої перебував Н. Махно, – автор) читали будь-яку літературу, в якій траплялися слова “революція”, “соціалізм”, нечітко розуміли анархізм у трактуванні П. Прудона, М. Бакуніна, П. Кропоткіна [Цит. за 15, 39].

Важливим чинником формування політичних поглядів Н. Махна стало його перебування у в'язниці, з якої його звільнили події Лютневої революції. Можна з упевненістю говорити, що саме там остаточно оформилися його політичні погляди. Їхньою сутністю стала боротьба проти держави, яку він розумів як антипод вільної праці, рівності, солідарності. Русійською силою у цій боротьбі для Нестора

1. Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог Української хліборобської демократичної партії // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.
2. Любовець О. Нарис історії Української демократично-хліборобської партії (1917–1920 рр.). – К.: ШІЕНД, 2002.
3. Піскорський О.В. Українська демократично-хліборобська партія: ідеологія, досвід, уроки: Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001.
4. Вісник Лубенського громадського комітету. – 1917. – 6 липня.
5. Шемет С. До історії Української Демократично-Хліборобської Партії // Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – Зб. 1.
6. Нарис програми Української Демократичної Хліборобської партії // Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Програмові і довідкові матеріали. – К.: Консалтинг-Фенікс, 1993.
7. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Прага, 1921. – Т. 2.
8. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філадельфія, 1967.
9. Нова Рада. – 1918. – 12 листопада.
10. Нова Рада. – 1918. – 13 листопада.
11. Скоропадський П. Спогади. – Київ-Філадельфія, 1995.
12. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 1062. – Оп. 2. – Спр. 1.
13. ЦДАВОУ. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 1.